

Erään kasvinnimen historiaa

Jo vanhimmissa suomalaisten kasvinimien kokoelmissa on erään 'orobus'-lajin nimenä *linnun herne*. Niin Tillandzin

Cataloguksessa¹ ja Lechen muistiinpanojen »Index fennicus»-osassa², jossa se on selvästi laji 'orobus vernus'. Jusleniuksen

¹ Elias Tillandz, *Catalogus plantarum circa Aboam observatarum*, Aboae, 1683.

² Vrt. Hj. Hjelt, *En växtförteckning från 1750 etc. Program öfver Vasa lyceets verksamhet läsåret 1883—1884*, Nikolaistad, 1884. — T. J. Hintikka, P. Kalmin osuus Suomen kasviston selvitystyössä jne. *Ann. Bot. Soc. zool. bot. Fennicae Vanamo*, 17. 2. 1943, s. 63—.

sanakirjan¹ *linnun herne* on 'fumaria officinalis'. Se on siinä siirtynyt verrattain yleisen peltorikkaruohon nimeksi. Sellainen muutoshan ei ole mikään outo: kansanomaisilta nimenantajilta on usein saatu eri kasvilajeille joko samoja tai samantapaisia nimiä.

Kalmin »Plantae fennicae»-käsikirjoituksessa vuodelta 1754² ei ole mainittu tätä nimeä, mutta outoa on sitten tavata 1700-luvun kirjallisuudessa tuon 'fumaria' -lajin nimenä *linnun lerne*, ensiksi Haartmanin yleistajuisessa lääkintäkirjassa³ ja sitten Helleniuksen johdolla julkaistuissa väitöskirjoissa⁴. Se ei ole näitä kirjoja painettaessa syntynyt virheellinen muoto, painovirhe, vaan sitä on tuolloin ryhdytty järjestelmällisesti käyttämään fumariasta, saattamaan se normaalikielessä käytettäväksi kasvinnimeksi.

Ganander sanakirjassaan⁵ mainitsee näin ollen tämän nimen ja selittää sen olevan »muscus islandicus it. fumaria offic[inalis]».

Mistä on peräisin tieto, että Islannin jäkälästä on tuota nimeä käytetty, on jäänyt minulle tuntemattomaksi. Missään muissa myöhemmissä painetuissa lähteissä en ole huomannut *linnunlernetä* mainitun tuon jäkälän nimenä.

Tuntemattomaksi jäänyt Gananderin kommentaattori⁶ on sitten vedonnut Porthaniinkin, joka on Jusleniuksen sanakirjansa marginaalissäilyihin merkinnyt Pernajan rovestin Anders Gadolinin lähettämäksi nimen *linnunlerne* mainitulle fumarialle.

Tämä nimi on sitten »Svensk Botanik»-teoksessa⁷, sen v. 1802 ilmestyneessä osassa, Haartmanin merkitsemässä muodossa: *linnun lerne*. Edellä mainittu Gananderin kommentaattori on vielä vedonnut Walleniuksen Allmän Litteratur Tidningissä⁸ anonyymina julkaisemaan kirjoitukseen, mainitun ruotsalaisen kasviteoksen kritiikkiin, jossa huomautetaan mm., miten n:o 42:n, nimen *linnunlerne* pitäisi olla *linnunherne*.

¹ Daniel Juslenius, Suomalaisen Sana-Lugun Coetus, Stockholm, 1745.

² Vrt. Hintikka, mts. 92—.

³ J. J. Haartman, Tydelig Underrättelse om de mäst gångbara Sjukdomars Kännande och Motande etc., Stockholm och Åbo, 2. painos 1765.

⁴ C. N. Hellenius, Förteckning på Finska Medicinalväxter. Diss. Resp. Gust. Levin, Åbo, 1773. — Anmärkingar rörande Ogräsen i Orihvesi Socken af Tavastland. Diss. Resp. And. Salovius, Åbo, 1789.

⁵ Kristfrid Gananderin vuosina 1786—1787 puhtaaksikirjoittama Nytt Finskt Lexicon on, kuten tunnettua, ilmestynyt valopainosjäljennöksenä vuosina 1937—1940.

⁶ Vrt. Viljo Tarkiainen, Kristfrid Ganander, Porthanin työtoveri. — Vir. 1941, s. 13—. — Myöhemmät yritykset tämän kommentaattorin, jolla on ollut myös Porthanin käsikirjoitukset käytettävänä ja jonka ensisijaisena tehtävänä näyttää olleen puheena olevan käsikirjoituksen biologisen sanaston vertaileva tarkistaminen, nimen selville saamiseksi ovat ainakin toistaiseksi tuottaneet epävarman tuloksen.

⁷ Svensk Botanik 1—11, 1802—1830. — Osat 1—2 on julkaissut J. W. Palmstruch, 3. osan Palmstruch ja C. Qvensel, myöhempien osien toimittamiseen on osallistunut useita kasvitieteilijöitä.

⁸ Allmän Litteratur Tidning 1803, N:o 63, s. 497—504. — Saelanin bibliografiassa (Acta Soc. pro F. & Fl. Fennica, 43, 1, 1916) ei mainita tätä — Gananderin sanakirjaan sisältyvien tietojen mukaan — J. F. Walleniuksen laatimaa kasvitieteellistä kirjoitusta.

Kuka on Svensk Botanikin toimittajille antanut suomalaisia kasvinnimiä, on epätietoista. Reinholm (Suomalaisia kasvu-nimejä, Suomi 10, 1851, s. 161) väittää Alánin siihen toimittaneen noita nimiä (vrt. I. c.): »Koska v. 1802—29 Ruotsissa Kasvu-Kuvatar (Svensk Botanik) toimitettiin, niin oppivainen Alanus siihen laitti joitakuita suomalaisia nimejä»).

Alán kyllä on lähettänyt niinkään Palmstruchin alullepanemaan »Svensk Zoologi»-teokseen suomalaisia eläimien nimiä, kuten tämän teoksen alkulauseessa mainitaan, mutta »Svensk Botanik»-teoksessa ei sanota, mistä sen suomalaiset kasvinnimet on saatu. Reinholmin esittämä tieto on nähdäkseni näin ollen, ilman ensikäden tietoja, epävarma,

Selvää on, että tämä Gananderin mainitsema kasvinnimi on siirtynyt Renvallin sanakirjaan, jossa sen tapaa fumariaksi tulokittuna muodossa: *linnun lernet*.¹

Reinholm² mainitsee Haapajärveltä tälle kasvilajille saaduksi nimet *linnun herne* ja *linnun lerne*, mutta sen normatiiviseksi nimeksi hän ehdottaa *kaksosruohoa*, mikä kuitenkin ei ole sellaisena saavuttanut käyttöä. Maininta (s. 189) on koko lailla epäselvä.

Lönnotin kasvion³ molemmista painokista *linnunherne* on saanut hävitä toisintonimistäkin, mutta on säilynyt hänen sanakirjassaan⁴ jopa siten, että siinä on *lerne* hakusananakin.

Kuinka sitten on syntynyt *linnunlerne*, jossa on pääosana tuo Lönnotin sanakirjassaan erikoiseksi substantiiviksi erottama *lerne*? Kielitieteilijöiltämme saamieni tietojen mukaan sanan pitäisi olla aivan vieras ja outo sukielillemme. Sanakirjasäätiön kokoelmissa *lerne* -sanaa maist. Hannes Tepon hyväntahtoisesti antaman tiedon mukaan ei esiinny.

Maallikkona rohkenen siitä sanoa seuraavaa. Se saattaisi olla jonkin alkukantaisen, suomen kielestä jo varhain kadonneen sanan viimeinen merkki tai se on voinut syntyä alliteraation ja assimilaation tietä *linnunherne* -sanasta tai vielä, kuten minusta myös näyttää, ainakin osaksi johtunut kirjoituksen virheellisestä tulkinnasta.

Ensiksi mainittuun otaksumaan on, kuten mainitsin, kielitieteellisellä taholla vastattu jyrkän kieltävästi. Sen tueksi, että »lerne» voisi olla jokin vanha kantasana, voinee vain heikkona otaksumana vedota siihen, että Gananderilla on tuo nimi myös Islannin jäkälää tarkoittavana. Ajateltavissa on, että tuolla hienolehtisellä, rykelmäisenä tai sykerön tapaisena kasvavalla peltorikka-ruoholla, fumarialla, ja niinikään, tosin

vaihtelevaisesti, enimmäkseen kourauksien tapaisina ryhminä kasvavalla Islannin jäkälällä olisi paitsi tällaista kasvutapaista myös jonkinlaista ulkoasullista, habituelista yhtäläisyyttä, ja noita ominaisuuksia ilmentäisi tuo otaksuttavissa mahdollisesti oleva kantasana, »lerne». Onhan toisaalta fumarian lehtien kaksijakoisessa liuskottumisessa (»kaksosruoho»: Reinholm) ja toisaalta cetrarian sekovarren haaroittumistavarassa jonkin verran samantapaisuutta, tosin melko heikkoa. Mutta fumariahän kasvaa enemmän tai vähemmän rennosti ylöspäin maanpinnasta, herneen tavoin. »Lernettä» taas ei tunneta Islannin tai muunkaan jäkälän nimenä muuta kuin tuon ainoan kerran, Gananderin sanakirjan merkintönä. Todennäköistä tai ainakin hyvin mahdollista on, että sen tekijälle on sattunut siinä kohden, kuten erinäisissä muisakin kohdissa — jo Walleniuksen aikana biologiselta taholta suoritettu tarkistelu osoittaa sitä — ehkä qui pro quon (vrt. nimien *fumaria* — *cetraria* samantapaisuutta!) tai ehkä lähinnä lapsuksen luontoinen virhe.

Epäilemättä fumaria muistuttaa pienois-hernettä, paitsi yllämainituissa seikoissa, varreltaan, lehdiltään ja kukkiensa väriltä, jopa siinä määrin, että tälle herneeseen verrattuna piskuiselle kasville kansanomaisesti on saatettu nähdäkseni hyvällä syyllä antaa tuollainen hyväilevä, deminutiivinen epiteetti kuin *linnunherne*. Samoinhan esim. hiirelle on omistettu kansanomaisessa suomalaisessa kasvinnimistössä herneensä ja papunsa (*lathyrus pratensis*). Ellei tällaista ulkonäöllistä samankaltaisuutta olisi, voisi kyllä olla ajateltavissa, että *lerne* olisi sanana vanhaa perua.

Todennäköisempi sen sijaan on toiseksi mainittu otaksuma, että *linnunlerne* olisi infantiilinen, lasten kieltä jäljittelevä muoto,

¹ G. Renvall, Suomalainen Sanakirja, Turku, 1826.

² Reinholm, mtss. 189, 292.

³ Elias Lönnot, Flora Fennica, Suomen Kasvisto. Suom. Kirjall. Seuran toimit. 24, 24, Helsinki, 1860. — E. L. ja Th. Saelan, Flora Fennica. Suomen Kasvio. Ibid. 24, Helsinki.

⁴ Elias Lönnot, Suomalais-ruotsalainen Sanakirja, Helsinki, I, 1866, II 1880.

käännelmä tai väännelmä, osaksi leikittelyssä mielessä tekaistu sana, sellainen »vatonnainen», kuin esimerkiksi *hevonhera*, *hevonhierö*, *hevonhierikka*, *hiirenhame* tms.¹

Kirjoitusvirheeksi todistamiseen tarvitaan tietenkin käskikirjoitusaineistoa. Lechen alkuperäiskäskikirjoituksen orobuksesta käytetyn *linnun herne* -nimen jälkiosan ensimmäinen kirjain on selvästi h. Kalmilla ei ole tätä nimeä »*Plantae fennicae*»-käskikirjoituksessaan. Mistä Haartman on sen saanut? Ehkä kansan keskuudesta, joko sitten *linnun herneenä* tai *linnun lerneenä*, kirjoittanut ja kopioinut sen ehkä oikein, ehkä huolimattomasti — tästä ei saata alkuperäiskäskikirjoituksen puuttuessa mitään varmaa sanoa, yhtä vähän kuin siitäkään, olisiko kysymyksessä painovirheen luontoinen harha, jonka sitten Hellenius on saanut suojaajansa ja suosijansa Haartmanin kirjasta ja tullut jatkaneeksi sen normiksi saattamista. Seuraava mahdollisuus on mielestäni otettava myös huomioon.

Kun jouduin kopioimaan Eerik Lencqvistin kokoamia suomalaisia kasvinimiä hänen muistiinpanoistaan², merkitsin ensi tulkinassa Lencqvistin fumarialle saamaksi nimeksi *linnun lerne*, siis Haartmanin mainit-

seman muotoiseksi. Tarkistaessani huomasin kuitenkin, että »lerneen» ensi kirjain oli sentään tulkittavissa h-kirjaimeksi. Tämän kirjaimen oikeanpuolinen kaari on siinä matalana, silti selvänä nähtävissä.

Lencqvistillä³ on jo 1750-luvun alussa ollut taitavan floristin maine, ja Kalm on saanut häneltä kasvistollisia tietoja, minkä verran, se lienee mahdotonta enää selvittää. Myös Leche on niitä saanut, sillä Lencqvist ei ole pitänyt suomalaisten kasvinimien kokoelmaansa tyystin takanaan, kuten Kalm on tehnyt.

Kirje- ym. lähteiden puuttuessa ei ole sitovasti todistettävissa, että Lencqvist olisi tullut avustaneeksi Haartmania suomalaisten kasvinimien osalta siten, että olisi antanut tälle käytettäväksi nuo Flora svecicaansa tekemänsä muistiinpanot, joista Haartman sitten olisi saanut *linnun lerneen* tulkitsemalla tuon jälkimmäisen sanan h:n l-kirjaimeksi. Tätä otaksumaa tukee se, että Haartman kirjoittaa *linnun lerneen* yhdysovat erikseen, eri sanoiksi kuten Lencqvistinkin, ei yhteen kuten Juslenius *linnun lerneensä*.

Kun sitten Helleniuksen johdolla julkaisuissa väitöskirjoissa käytetään muotoa

¹ Lisää sellaisia tapaa Pentti Suhosen toimittamasta kokoelmasta Suomalaiset kasvinimet, Ann. Bot. Soc. zool. bot. Fennicae Vanamo, 7, 1, 1936.

² Ne ovat Lencqvistin aikoinaan omistaman, Linnén Flora svecican ensi painoksen (1745) marginaaleissa. Tuo teos on joutunut lopulta Upsalan Carolina redivivan Linné-kokoelmiin. Ruotsalaisen Linné-seuran sihteeri, ensimmäinen kirjastonhoitaja Arvid Hj. Uggla on hyväntahtoisesti lähettänyt kirjan käytettäväkseni. — Nämä samoin kuin mm. Lechen, Kalmin, Gananderin, Porthanin ym. — mm. Jaako Fellmanin jo painettuna julkaistun kokoelman — suomalaiset kasvinimet ovat syystä tai toisesta jääneet kokonaan varteentottamatta edellä mainittua Suhosen julkaisemaa kokoelmaa laadittaessa.

³ Aikaisemmissa kasvitieteellisissä kirjoituksissa (vrt. Hjelt mt. ym.) on Lencqvist mainittu aikaisemmin käyttämällään Lemqvistin nimellä. Nimistä ym. vrt. Martti Rapola, Lencqvist nimen alkuperä. Vir. 1929, ss. 231—232 ja Kansallinen Elämäkerrasto 3. Aikaisimmat M. G. Schybergsonin ym. väitteet Lencqvistin nimistä on siinä oikaistu.

Lechen muistiinpanoissa (vrt. Hjelt mt. sekä Hintikka mt. —) on mainittu Lencqvistin (»Lemqv.») kasvilöytöjä. Merkittävää on todeta, että hänen Index fennicus-nimiluettelossaan on noin puoliväliin, L-kirjaimella alkaviin nimiin asti Lencqvistiltä saatuja kasvinimiä, loppuosassa ei ainoatakaan.

Mahdollista tietienkin on, että Hellenius on saanut tuon nimen joltakin kansanomaiselta nimenantajalta, mutta hän ei ole sillä tapaa juuri nimeksikään kerännyt kasvinimiä.

Huomautettakoon myös, että Saloviuksen, oriveteläisen pappissuvun jäsenen väitöskirja käsittelee hänen kotipitäjänsä rikkaruohoja ja mainitussa pitäjässä on tuon kirjallisen tuotteen ilmestyessä Lencqvist jo ollut kauan kirkkoherrana, harrastellut vähän vielä sielläkin ollessaan kasvistamista. Sekä Haartmanilla että Helleniuksella on ollut sukulaisia Orivedellä jne.

linnunherne, on otaksuttavissa, että joko asianomainen väittelijä (Levin, Salovius) tai preeses — joka tapauksessa viimeksimainittu hyväksymänä — on ottanut sen Haartmanin kirjasta, mutta, noudattaen tässä kohden Jusleniuksen kirjoitustapaa, merkinnyt sen yhdyssanaksi.

Ganander tuskin on välttynyt tapaamasta tuota nimeä Haartmanin kirjasta, mutta on noudattanut sen merkinnässä yhdyssanaksi joko Jusleniuksen tai Helleniuksenkin käyttämää merkintätapaa. Muuten hänen sanakirjassaan on tämänmuotoiset kasvinnimet merkitty milloin yhdyssanoiksi, milloin eri osat erilleen.¹

Yhdyssanaksi merkittynä Ganander on myös saattanut tavata *linnunlerneen* Porthanille lähetetyissä sanoissa. Rovasti Gadolinin tälle tiedottama nimi *linnunlerne* on 1700-luvun puolella ainoa, joka puhuu sen puolesta, että *linnunlerne* olisi selvästi kansan keskuudesta saatu eikä kirjoituksen virheellisestä tulkinnasta johtunut nimi. On kuitenkin huomattava, että Gadolininkaan alkuperäismuistiinpano ei ole tietävästi säilynyt, ja Porthan on saattanut, viedessään sen Jusleniuksen sanakirjaan tekemiinsä merkintöihin, huomata tai muistaa *lerneen* Haartmanin ja Helleniuksen käyttämäksi ja tulkinnut Gadolinin tiedon sen mukaisesti. Tämä saattaa tuntua konstrukoidulta, eikä liene lupa epäillä Porthanin tarkkuutta tai Gadolinin merkintää.²

Lönnrotin kokoelmia en tunne, mutta katsoen siihen, ettei hänen kasvioissaan ole *linnunlernettä* mainittu toisintonimenä, tus-

kin hänen keräämissään kasvinnimissä tuota nimeä esiintyne.

Jäljelle jää vielä Reinholm. Painetussa tekstissä on maininta kuitenkin epäselvä: »Linnun lerne, — herne Haap[a]j[ärvi] [Ji]. T[engströ]m».³ Onko nyt niin, että Tengström on tavannut tuossa pitäjässä molemmat nuo nimet vai onko *linnun lerne* saatu kirjallisuudesta? Asettuisin jälkimmäisen tulkinnan kannalle. Pulman ratkaiseminen vaatisi tutustumisen Reinholmien papereihin, joissa mahdollisesti on säilynyt sitä valaisevaa.

Joka tapauksessa tuo outo *linnunlerne* on esimerkki monista pulmista, joita kasvinnimiemme kaikinpuoliselle tutkimukselle on runsaasti tarjona myös kielitieteelliseltä kannalta. Tuolla nimellä on oma pienoinen historiansa, jonka ääriivivoja olen kasvitieteilijänä pyrkinyt edellä olevassa hahmottelemaan.

Päädyn siihen, että kysymyksessä tuskin on mikään vanha kantasana, vaan todennäköisesti osaksi kirjoitusvirhe, väärä kopiointi, joka on suoritettu silloin, kun kansanomaisten kasvinnimiemme keräys kyllä oli pantu alulle, mutta sitä suorittivat paremmin ruotsin kuin suomen kieltä hallitsevat kerääjät. Jos merkinnät ovat olleet täsmällisiä ja säntillisiä, *linnunlerne*-sanaa ei voitane selittää muuksi kuin lastenkielestä lähteeksi.

Täydellisyysden vuoksi Lönnrot on ottanut *lerneen* sanakirjaansa, mutta kasvitieteilijänä hän on tehnyt nyt puheena olleiden kasvinnimien normaalistamisessa ratkaise-

¹ Vrt. myös Gananderin sanakirjan tuntemattomaksi jääneen kommentaattorin arviointia tästä sanasta: »Förmodligen efter Haartman.»

Lechen, Lencqvistin ja Kalmin keräämiä suomalaisia kasvinnimiä Ganander ei ole tuntenut, kuten toisessa yhteydessä joudun yksityiskohtaisesti osoittamaan.

² Miten herkästi vääriä merkintöjä muuten saattaa esiintyä vielä nykyisinkin painetussa tekstissä, siitä mainittakoon esimerkkinä Suhosen kasvinnimikokoelmassa esiintyvä tapaus (Suhonen, mts. 43.) Siinä mainitaan Liron, joka on tarkastanut Suhosen sekä käsikirjoituksen että korjausarkit, tallettaneen Vienan Karjalasta angelica silvestrikselle nimet *hukankyyhky* ja *kontiokyyhky*. Pitää olla *hukanhyhky* ja *kontiohyhky*, kuten on Liron itsensä painattamassa tekstissä (J. Ivar Liro, Karjalaisia kasvinnimiä, Acta Soc. pro F. & Fl. Fennica 40, 3, 1915, s. 14.—). Mahdollista on, että tässä tapauksessa on korva-

³ Reinholm e.m.t., s. 189.

van kääntein. Lönnrotin kasvioista alkaen *linnunlerne* on saanut kadota meikäläisten kasvioiden nimistöstä fumarian tai muun kasvin nimenä. *Linnunlerne* taas on ollut pysyvästi 'orobus' -suvun normatiivisena ni-

menä¹ saaden sen eri lajien kohdalla erilaisia epiteettejä. Näin poikkeuksetta aina viimeaikaisimpiin, tässä luetteloimattomiin kasvioihin saakka.

T. J. HINTIKKA

¹ *Linnunherne* kyllä mainitaan Lönnrotin kasviossa lathyrus pratensiksen toisintonimien joukossa, mutta se on taas asia sinänsä,